

УДК 338.431.8

Л. Ю. Мельник,

д. е. н., професор кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

С. В. Васильєв,

к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

В. О. Олексюк,

к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У АГРОБІЗНЕСОВІ ГОСПОДАРСТВА

L. Melnik,

Doctor in Economic Sciences, Professor of Economic Theory
and Economics of Agriculture Department, Dnipropetrovs'k State Agrarian and Economic University

S. Vasil'ev,

PhD in Economics, Associate Professor of Economic Theory and Economics of Agriculture Department

V. Oleksuk,

PhD in Economics, Associate Professor of Economic Theory
and Economics of Agriculture Department Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

THE CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR TRANSFORMATION OF PERSONAL PEASANT FARMS IN THE AGRICULTURAL BUSINESS ECONOMY

У статті досліджено стан та особливості функціонування особистих селянських господарств і перспективи їх трансформування в агробізнесові господарства. Визначено основні напрями подальшого розвитку господарств населення в цілому і агробізнесових особистих селянських господарств зокрема.

The article the current state and particular qualities of personal peasant farms and prospects for transformation in agricultural business economy is studied. The main development directions of households and agricultural business personal peasant farms are determined.

Ключові слова: господарства населення, сільські домогосподарства, особисте селянське господарство, агробізнес, товарність, конкурентоспроможність.

Key words: households, rural households, personal peasant farms, agricultural business, venality, competitiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аграрне виробництво в радянські часи було єдиною галуззю національної економіки, в якій, крім державних господарюючих суб'єктів (радгоспи) діяли й недержавні — колгоспи. Крім того, аграрне виробництво здійснювалося на невеликих присадибних ділянках у сільській місцевості і містах. Вироблена в них продукція використовувалася передусім для задоволення потреб власника господарства та членів його сім'ї. Певна її частка продавалася на колгоспному ринку. Офіційно такі господарські одиниці називали "особисте підсобне господарство сільських жителів". Фактично останні — це різновид домогосподарств, тобто в них нероздільними є "хатне" господарство і виробнича діяльність. Термін "підсобне" вка-

зує на ту обставину, що на макро- і мікрорівнях особисті господарства аграрного профілю були допоміжними в сільському господарстві. Їхня частка у виробництві валової продукції останнього становила 25—30 % (у 1990 р. — 29,6 %).

Безумовно, щодо окремих власників особистих підсобних господарств, то вони мали різне значення, а на певних етапах радянської влади нерідко були навіть основним джерелом їхніх доходів. У цілому за великим рахунком підсобні агродомогосподарства — це "утилізація" вільного часу колгоспників і працівників радгоспів, певна компенсація низької оплати їхньої праці. На сьогодні це вже історія.

У процесі ринкової реформи аграрного сектору економіки суттєво змінилися місце і роль

особистих підсобних господарств (господарств населення). Особливе позитивне значення в цьому зв'язку має тенденція уособлення й розвиток в секторі господарств населення суб'єктів малого бізнесу в сільському господарстві. Він представлений в першу чергу в тих особистих селянських господарствах, які переважну частку виробленої продукції реалізують на ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання змісту, особливостей функціонування та розвитку господарств населення, притаманні їм проблеми та напрями вирішення досліджували вчені економісти-аграрники: В.М. Заяць, М.Й. Малік, Л.Л. Мельник, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Онищенко, І.В. Прокопа, К.О. Прокопенко, І.В. Свиноус, В.В. Юрчишин та багато інших. Проте розвиток ринкової моделі сільського господарства вимагає подальшого, більш поглибленого вивчення цього питання. Дотепер не має єдиного, загальновибраного підходу щодо перспектив розвитку господарств населення в цілому і особистих селянських господарств зокрема. Саме тому вважаємо, що тематика статті є актуальною.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження найбільш важливої складової сектора господарств населення — особистих селянських господарств, оцінка їх стану та перспектив трансформації в агробізнесові господарства.

РЕЗУЛЬТАТИ

Держкомстат України розподіляє агровиробників на два великих сектори: 1) "сільськогосподарські підприємства"; 2) "господарства населення". Останні — це колишні особисті підсобні господарства, які в радянські часи були "підсобними", велися на присадибних ділянках і мали переважно споживчу спрямованість. У сільській місцевості такі господарства були більш-менш однорідними за розмірами і соціально-економічною значимістю. Починаючи із 1991 р., у секторі сільських домогосподарств відбулися істотні зміни, як в економічному, так і соціальному та правовому аспектах. В юридичному контексті із сільських домогосподарств зняті існуючі раніше деякі законодавчі обмеження щодо їхньої діяльності. Виділена особлива група сільських домогосподарств, які набули правову форму. Йдеться про Закон України (2003 р.) "Про особисте селянське господарство". В ньому зокрема зафіксова-

но, що його діяльність не належить до підприємницької, воно не є юридичною особою, а розмір земельної ділянки не може перевищувати 2 га.

Останній критерій, до речі, дуже "розмитий", оскільки відноситься до всіх господарств населення (міських і сільських), адже до 2 га, є усі присадибні ділянки, навіть і 0,01 га. Логічно заключити, що кращим був би підхід, коли б площа землекористування визначалася "від і до". Занадто спрощеним є правове визначення особистих селянських господарств як не-підприємницького типу господарювання. До речі, такою же спрощеною є теза вчених економістів-аграрників ННЦ "Інституту аграрної економіки", які стверджують: "...до підприємницьких слід віднести ті господарства, розмір сільськогосподарських угідь яких перевищує 2 га і які мають приєднані земельні паї (частки) членів особистого селянського господарства" [9, с. 333].

Теоретично обгрунтованою, на наш погляд, є теза, згідно з якою підприємницькою є будь-яка господарська діяльність, головною метою якої є одержання прибутку, а можливості його максимізація. На практиці такою є діяльність усіх агроструктур, які мають товарну спрямованість. А тому лише відмітимо, що "економічною ознакою віднесення агрогосподарств до підприємницьких є їхня товарність. Вони настільки підприємницькі, наскільки є товарними" [4, с. 5]. Іншими словами, головний критерій підприємництва — виробництво товарної продукції, її реалізація на ринку, одержання прибутку. І зовсім не має значення їхній правовий статус (фізична чи юридична особа), розміри землекористування тощо. Непідприємницькими є агрогосподарства, цільова функція яких задоволення потреб їхніх власників та членів родини, тобто натурально-споживчі господарства.

З урахуванням цього критерію, "чистих" підприємницьких господарств населення, у т. ч. особистих селянських господарств практично не існує. А тому необхідно визначити рівень їхньої товарності. І тут доцільно відокремити три групи господарств населення — переважно товарні, переважно споживчі (натуральні) і ті, які займають проміжне місце.

Держкомстат України у складі господарств населення виділяє сільські домогосподарства, місце проживання яких зареєстровано на території сільських населених пунктів і які мають у своєму володінні або користуванні землю. Кількість їх не визначається, є лише дані щодо їх розподілу за площею землі й інші відносні

показники. Зокрема, це показники щодо складу, розміру та якості земельних ділянок, що знаходяться в користуванні сільського населення, вікового та кількісного складу членів сільських домогосподарств, наявності техніки та господарських споруд, способів обробітки землі, застосування певних прийомів та заходів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, залучення до ведення господарства осіб зі сторони та інше.

Обстеження охоплює всі регіони і райони України. В цьому беруть участь 29,2 тис. (0,6 %) сільських домогосподарств, на які припадає 2,1 % земель домогосподарств у сільській місцевості. Обрані домогосподарства представляють усю сукупність наявних домогосподарств (господарств населення) країни, місце проживання яких зареєстровано на території сільських населених пунктів і які мають у своєму володінні або користуванні землю.

Рівень товарності сільських домогосподарств не визначається. Водночас опубліковані розрахунки окремих науковців щодо цього показника по Україні: майже 40 % сільських домогосподарств, які займаються сільськогосподарською діяльністю, виробляють продукцію лише для власного споживання, ще 30 % змішаний і 30 % переважно товарний характер діяльності [6, с. 28].

У певній мірі умовно рівень товарності особистих селянських господарств країни можна визначити, використовуючи такі офіційні дані: для ведення товарного сільськогосподарського виробництва в 2014 р. вони використовували 2820,2 тис. га, а для ведення особистого селянського господарства 2604,5 тис. га, разом 5424,7 тис. га. Відповідно частка земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва становила 52,0 % (у 2005 р. відповідно 47,7 %).

Відносно загальної кількості особистих селянських господарств, то вона на кінець 2014 р. по Україні становила 4136,8 тис. одиниць і зменшилася у порівнянні з 2005 р. на 778,5 тис. од. (або на 15,8 %). В меншій мірі зменшилася площа земельних ділянок — на 6,9 %. А тому в середньому на одне господарство площа земельної ділянки збільшилася з 1,38 га в 2005 р. до 1,52 га в 2014 р. (на 10,1 %) [5, с. 62].

Таким чином, по Україні на кінець 2014 р. загальна кількість особистих селянських господарств становила 4,1 млн одиниць, у 2005 р. — 4,9 млн од. Загальна площа їхніх земельних ділянок — 6,3 млн га. Площа земельних ділянок у середньому на одне господарство становила 1,52 га. Рівень товарності за аналогічними

розрахунками — близько половини. Співвідношення загальної кількості особистих селянських господарств до загальної кількості діючих сільськогосподарських підприємств у сільському господарстві (зареєстрованих юридичних осіб за основним видом діяльності) становило 4136800:52543 одиниць, тобто кількість особистих селянських господарств майже в 79 разів (78,7) переважала сільськогосподарські підприємства. Частка особистих селянських господарств у земельних угіддях у володінні та користуванні сільськогосподарських підприємств та громадян України в 2014 р. становила 17,3 %, а щодо площі сільськогосподарських угідь господарств населення — 39,7%. Тобто більше третини загальної площі земель в секторі господарств населення використовуються особистими сільськими господарствами [8, с. 62; 71].

Таким чином, якщо виходити із середньостатистичних показників земельної площі особистих селянських господарств (1,52 га) і рівня товарності понад 50 %, то в Україні діючі нині особисті селянські господарства не суперечать статті 5 Закону України "Про особисте селянське господарство" (до 2-х га). Звідси потреба в перегляді цього Закону.

Відносно перспектив трансформації особистих селянських господарств в агробізнесові форми, то вважаємо, що майже третина особистих селянських господарств уже є агробізнесовими, підприємницькими. А це становить 1,4 млн одиниць (для порівняння кількість фермерських господарств в Україні на 1 листопада 2014 р. становила 39428 одиниць) [8, с. 51].

У зв'язку з цим заслуговує на увагу пропозиція тих науковців, які вважають, що господарства, які мають у користуванні більше 2 га угідь за наявності відповідних законодавчих норм можуть трансформуватися у підприємницьку форму без створення юридичної особи. Необхідними передумовами такої трансформації є законодавче уточнення, що розширення землекористування особистих селянських господарств за рахунок приєднання їх членами земельних часток (паїв) у випадку, якщо в його результаті площа господарства становить понад 2 га (але не більше встановленої законом норми), вимагає реєстрації голови господарства як підприємця — фізичної особи (СПД ФО) з наданням йому необхідних преференцій у частині режиму оподаткування.

Однією з форм такої трансформації можуть бути сімейні ферми м'ясо-молочного напрямку, ферми по вирощуванню свиней, птиці тощо.

Привабливість такої форми для малих товаровиробників зумовлена ще й мінімальним податковим навантаженням — практично оподаткування підлягає тільки земля [2].

Узагальнення публікацій щодо розвитку особистих селянських господарств в Україні, та наведені в цій статті дані про кількість і динаміку їхнього розвитку дозволяють зробити кілька важливих висновків. Вони, на наш погляд, полегшать з'ясування майбутнього особистих селянських господарств.

1. Головна мета аграрної реформи — перехід сільського господарства на ринково-підприємницькі принципи господарювання через формування агробізнесових господарств у цілому і розвитку суб'єктів малого бізнесу, зокрема. Іншими словами, усі види й форми агроформувань мали б функціонувати й розвиватися на ринкових засадах, робити усе можливе для організації високоприбуткового й конкурентоспроможного виробництва сільськогосподарської продукції. На початку 90-х років ХХ ст. сектор особистих підсобних господарств був переважно підсобним, а його продукція використовувалася передусім для задоволення потреб господаря та його родини. Натуральне виробництво, як відомо, поступається товарному. А тому його наявність у сільському господарстві свідчить про недостатній рівень розвитку товарного виробництва, а зрештою про відсталість галузі. Збереження переважно натуральних господарств в умовах, коли в сільському господарстві в цілому діє модель ринкового типу, свідчить про недостатній розвиток суспільного поділу праці і ринкових відносин в сільському господарстві в Україні. В економічно розвинених країнах практично усі ферми є ринкового типу. А тому в умовах ринкової трансформації аграрного виробництва закономірною і прогресивною є тенденція посилення диференціації (розшарування) сільських домогосподарств за їхніми розмірами, рівнем товарності та технічною осначеністю. Фактично йдеться про формування й розвиток суб'єктів дрібного й малого агробізнесу, як основи середнього класу на селі. Про перспективи розвитку натуральних господарств вести мову некоректно.

2. Відносно ефективності й конкурентоспроможності агробізнесових особистих селянських господарств, то з цього питання серед науковців єдності не досягнуто ні раніше, ні сьогодні. Нерідко на користь переваг господарств населення наводиться той факт, що в них виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь є вищим, ніж в сільськогосподарських

підприємствах. Дійсно це так. У 2014 р. по Україні в господарствах населення цей показник становив 708,2 тис. грн., а в останніх 676,7 тис. грн. (на 4,6 % вище в господарствах населення). В Україні частка господарств населення у загальній площі землі становила 43,6 %, а у валовій продукції — 44,7 %, в сільськогосподарських підприємствах відповідно 56,4 % і 55,3 %, зокрема у фермерських господарствах — 12,9 % і 7,6 % [8, с. 46—47; 74; 152].

Отже, в господарствах населення земельні угіддя використовувалися найбільш продуктивно. Пояснюється це в значній мірі структурою виробництва. Разом з тим варто відмітити, що ефективність сільськогосподарського виробництва — це порівняння "затрати-випуск", а витрати в цьому секторі не відбиваються ні в якій звітності. Водночас є дані про те, продуктивність праці в господарствах населення в 3 рази нижча, ніж в сільськогосподарських підприємствах.

Як відомо, ефективність і конкурентоспроможність будь-яких агроструктур визначають системою чинників (внутрішніх і зовнішніх). Чільне місце в складі внутрішніх займають форма власності і розміри. В сімейних агрогосподарствах має місце тотожність власності та праці і це є важливим їхнім позитивом. Але вони невеликі за розмірами, і не мають можливості використовувати так званий "ефект масштабу виробництва" (у межах оптимальних розмірів). Звідси витікає важливий висновок — зважаючи на істотні економічні переваги великотоварних агроструктур, малі агробізнесові господарства можуть бути прибутковими і конкурентоспроможними за таких умов. По-перше, спеціалізації виробництва на трудомістких видах, у яких велике значення має пряма зацікавленість до активної і творчої праці (завдяки тотожності власності і праці), а розміри виробництва не є вирішальними (овочівництво, картоплярство, плодівництво, бджільництво, звіроводство, органічне землеробство тощо).

По-друге, розвиток сільськогосподарської кооперації, в першу чергу постачально-збутової. Її ефективність доведена тривалим досвідом багатьох країн з розвинутою ринковою економікою. В сучасних умовах в Україні кооперація є одним із пріоритетних напрямів розвитку агробізнесових особистих селянських господарств.

По-третє, розвиток агробізнесових особистих селянських господарств потребує більш значної державної підтримки, до речі, як і всіх інших малих суб'єктів господарювання в сільському господарстві у напрямках стимулювання розвитку обслуговуючих кооперативів, організації оптових ринків, створення дорад-

чих служб, організації професійного навчання власників господарств малого бізнесу, сприяння розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення. Важливо наголосити, що "...саме господарства населення потребують державної підтримки для уникнення кризи у тваринництві, оскільки тут сконцентровано виробництво тваринницької продукції, зокрема молока, та з метою розв'язання соціальних проблем на селі" [7, с. 103].

Для підвищення ефективності агробізнесових особистих господарств науковці пропонують такі напрями державної їх підтримки:

- організацію надання інформаційних і ветеринарних послуг для всіх аграрних форм господарювання, які їх потребують;

- налагодження агросервісного обслуговування господарств, підприємств та їхніх об'єднань з метою забезпечення матеріально-ресурсними засобами, молодняком великої рогатої худоби та птиці, кормами, насінням, добривами, хімічними засобами захисту рослин;

- створення належних умов для зберігання сільськогосподарської продукції;

- використання всіх можливостей з переробки та реалізації продукції;

- належну державну підтримку села тощо [1, с. 125].

Зазначені й інші напрями розвитку агробізнесових особистих селянських господарств потребують спеціального дослідження. Тут лише зазначимо, що на сьогодні найбільшу увагу заслуговує система постачання матеріально-технічних ресурсів, закупок, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, яка діє переважно через аграрні кооперативи. Наприклад, у Франції таких кооперативів, що об'єднують 90 % фермерів, близько 3800. Більшість з них спеціалізуються на одному виді продукції (зернова, молочна, овочева, виноградарська тощо). Через кооперативи фермери продають майже 70—80 % зерна, молока, яєць і м'яса птиці, вирощених свиней, овочів, фруктів, винограду. У цілому Європейські країни через кооперативні формування в аграрному секторі реалізують понад 60 % усієї виробленої фермерами продукції, а скандинавські — більше 80 %; кооперативи Китаю і Японії реалізують понад 90 % сільськогосподарських товарів; фермери США переробляють 80 % усього молока на кооперативних заводах; у США і Канаді функціонують сільські кооперативи по інтернет-зв'язку.

Виходячи з того факту, що господарства населення виробляють більше половини валової продукції сільського господарства, держава мала б сприяти створенню й розвитку різних

кооперативів, членами яких були б власники сільських домогосподарств. Сьогодні, як відомо, посередники диктують їм ціни. І тільки в значній мірі натуральний характер цих господарств забезпечує їхню життєдіяльність. У середньостроковій перспективі держава має сприяти розвитку сектора особистих господарств населення, зростанню їхньої товарності та трансформації в сімейні ферми. Саме це є підґрунтям формування середнього класу на селі, збереження села як такого, збільшення зайнятості і та ін. На жаль, сьогодні кооперація в сільському господарстві України не отримала помітного розвитку. І держава не приділяє цьому питанню належної уваги [3; 5].

А йдеться про найбільший за кількістю сектор агробізнесових господарств, які поки що є фізичними особами. За офіційними даними у складі сільських домогосподарств на кінець 2014 р. частка тих, площа землі яких понад 5 га, становила 3,8 %, але вона поступово зростає (у 2005 р. — 2,9 %). І головне, що вони використовували в 2014 р. 42,8 % від загальної площі сільських домогосподарств (у 2005 р. відповідно 38,0 %) [8, с. 173]. Якщо зважити на загальну кількість сільських домогосподарств — понад 5 млн од., то близько 200 тис. сільських домашніх господарств фактично вже є невеликими фермерськими господарствами сімейного типу з правами фізичної особи.

ВИСНОВКИ

У радянські часи працівники радгоспів і колгоспники отримували відносно працівників інших галузей економіки низьку оплату праці. У певній мірі це компенсувалося доходами з підсобного господарства, яке велося на присадибних ділянках. Крім того, відсутність у сільських магазинах багатьох продуктів харчування змушувала селян їх вирощувати й виробляти в своїх домогосподарствах. У цілому основна мета для більшості господарств населення — це виробництво для власного споживання. Ринкова трансформація колгоспів і радгоспів, формування й розвиток ринково-підприємницького середовища посилили розшарування господарств населення, за такими ознаками як їхні розміри, рівень товарності та технічної оснащеності. Прогресивною є тенденція розвитку на базі частки селянських домогосподарств (в першу чергу особистих селянських господарств) агробізнесових господарств, які за своєю сутністю вже не є домогосподарствами. Фактично саме вони є резервами фермерства. Як перехідний етап можна створювати фермерські господарства без фізичної особи. Йдеться перед

усім про ті особисті селянські господарства, розмір земельних ділянок яких не менший, ніж окремих фермерських господарств.

Відаючи належне великим агроформуванням у економічному плані, вважаємо, що обґрунтованими є положення багатьох науковців, згідно з якими особисті селянські господарства повніше, ніж інші суб'єкти господарювання, продають створювані у процесі сільськогосподарської діяльності суспільні блага: роблять внесок у продовольче самозабезпечення країни; слугують економічним підґрунтям функціонування сільських громад (місця прикладання праці й джерело доходів сімейних бюджетів); краще зберігають агроландшафти й довкілля; є соціальною базою відтворення селянства як носія хліборобської культури і народних традицій. Їхні доходи більшою мірою, ніж наприклад, інтегрованих у холдинги сільськогосподарських підприємств, використовуються для відтворення сільського життєвого середовища.

Господарства населення є основою збереження українського села, традицій та звичаїв народу, його культури та історичних надбань. Саме через ці обставини держава повинна проявляти постійну турботу про їх збереження і створення сприятливих умов для діяльності [9, с. 27; с. 538].

Література:

1. Кирилов Ю.Є. Роль сільгоспвиробників у забезпеченні продовольчої безпеки України в умовах глобалізації / Ю.Є. Кирилов // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 121—128.

2. Малік М.Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств / М.Й. Малік, В.М. Заєць // Економіка АПК. — 2013. — № 5. — С. 87—95.

3. Мельник Л.Л. Закономірності розвитку світового сільського господарства / Л.Л. Мельник // Основні напрями розвитку менеджменту організацій і адміністрування: колективна монографія / За заг. ред. Сиченка В.В. — Павлоград: Арт Синтез. — 2014. — С. 8—20.

4. Мельник Л.Ю. Національна модель сільського господарства та напрями її наближення до моделей економічно розвинених країн світу / Л.Ю. Мельник, С.В. Васильєв, В.О. Олексюк // Агросвіт. — 2015. — № 1. — С. 3—9.

5. Нелеп В. Оцінка експортних можливостей агропродовольчого комплексу України / В. Нелеп // Економіка України. — 2011. — № 9. — С. 54—63.

6. Прокопа І.В. Структура сучасного аграрного виробництва в Україні: соціоекономічний

та організаційні аспекти / І.В. Прокопа // Агросвіт. — 2012. — № 7. — С. 24—31.

7. Прокопенко К.О. Малі аграрні підприємства в аграрному секторі України / К.О. Прокопенко // Економіка АПК. — 2012. — № 4. — С. 99—104.

8. Статистичний збірник "Сільське господарство України" за 2014 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2015. — 400 с.

9. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, Київ, 16—17 жовтня 2012 р. / Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2013. — 762 с.

References:

1. Kyrylov, Yu.Ye. and Osadchuk, I.V. (2012), "The role of farmers in food security of Ukraine in the context of globalization", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 121—128.

2. Malik, M.J. and Zajac, V.M. (2013), "Theoretical principles and directions of transformation of private farms", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 87—95.

3. Melnik, L.L. (2014), "Patterns development of world agriculture", *Osnovni napriamy rozvytku menedzhmentu orhanizatsij i administruvannia*, pp. 8—20.

4. Melnik, L.Yu. Vasiliev, S.V. and Oleksuk, V.O. (2015), "National model of agriculture and directions closer to the models of developed countries", *Agrosvit*, vol. 1, pp. 3—9.

5. Nelep, V. (2011), "Evaluation of export capacities of the agroindustrial complex Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 9, pp. 54—63.

6. Prokopa, I.V. (2012), "The structure of modern agricultural production in Ukraine: socioeconomic and institutional aspects", *Agrosvit*, vol. 7, pp. 24—31.

7. Prokopenko K.O. (2012), "Small farms in the agricultural sector of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 87—95.

8. State Statistics Service of Ukraine (2015), *Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2014. Statystychnyj zbirnyk* [Agriculture of Ukraine in 2014. Statistical yearbook], Derzhkostat, Kyiv, Ukraine.

9. Lupenko, Yu.O. and Sabluk, P.T. (2013), "The development strategy of the agricultural sector for the period to 2020", *Zbirnyk materialiv Chotyrnadtsiatykh richnykh zboriv Vseukrains'koho konhresu vchenykh ekonomistiv-ah-rarnykyv* [Proceedings of the fourteenth annual meeting of the All-Ukrainian Congress of Scientists agricultural economists], Kyiv, Ukraine, 762 p.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2015 р.